

SADZEL (96) *sb m*

sadzel (94), **szadzel** (2); sadzel : szadzel *FalZioł* (15:2).

-ã- (76), [-a-]; -él, [-el] (*Cn e pochylone*); w pozostałych formach *e jasne*.

sg N sãdzél (12). ◇ *G* sãdzela (1), sãdzelu (1) *SienLek* (1:1). ◇ *D* sãdzelowi (2). ◇ *A* sãdzél (15). ◇
pl N sãdzele (15). ◇ *G* sãdzelów (2); -ów (1), -(o)w (1). ◇ *D* sãdzelom (1); [-om, -óm], -(o)m (1).
◇ *A* sãdzele (45). ◇ *I* sãdzelmi (1). ◇ *L* sãdzeloch (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

Ropny wyprysk na skórze, wrzód; abscessus Calep, Cn; chalaza, choerades Calep (96) : bo niegdi tędy zbytnią krew przyrodzenie pędzi/ ktorą iestli załtanowisz á ona potrzebuie idz/ tedy łie vdziała bolączka za vchem/ albo łie ładzele zdziałaią na twarzy. *FalZioł* I 70d, †† 2f, ††3c, I 2b, 137a; Kiłę zaś thák leczyć małz/ rofpuść hálunu w kálkušie/ przyfyp mirry tártey/ tymże wymyway/ toć y inne ładzele leczy. *SienLek* 119; Miedzy rozmáithemi ładzelmi łą wrzody dwoiákiego łpołobu/ iedny łą drzeniłtć á drugie dźiuráwć *SienLek* 126v; Máśc włzelákiem ładzelowi goiáca: Weźmi [...] *SienLek* 128; Sadzele áby łye niefzérzyły/ okréśić kością człowieczą. *SienLek* 128v; Gdy by kto miał ładzél záplugáwiony/ izby mu od niego ciáło pádáló/ ma dołtác żołci niedźwiedziey [...] *SienLek* 130v; Thym włzyłtkim ładzelom przyrodzony iest łmród/ s kąd łye téż więc robaki w ránie zámnażaią *SienLek* 131, 18v, 74, 93v, 119v, 121 (29); y ogláda ofiárownik áno łię zágoił ładzel trędu ná trędowátym. *BudBib Lev* 14/3; Abscessus – Gruczoł, Sądzel, zebranie ropij. *Calep* 8a; Struma – Gardziel, puchlina na garłie, item Sadzel. *Calep* 1011b, 185b, 190a; [Przećiw ładzelóm/ które bywaią w kąciku w oku/ wźiác gnoi u czérwonćego kokołźćego/ á z tym łokiem [psinkowym] miéłzác/ á ná chufłce przyłóżyć. *UrzędowHerb* 291b; Jełli dniá łiódmeęo wyřzrá áno łtoi ładzel ná łwym mieyłcu/ [...] oczyłci go/ y wymywfzy łzáty łwć czyłty bęđzie. *WujBib Lev* 13/34 (*Linde*)].

sadzel na czym (8): Sadzel iákiżkolwiek ná męłkim człónku rodzáynym/ popiołem zbáni łuchey vpaliwfzy połypuy/ bárzo pomocno. *SienLek* 118v; Sadzele ná goleniach trudno łye goiá *SienLek* 120v, 118, 118v [3 r.], 121; Scrofulae – Sadzel, ná łzy [lege: ná szył], gruczoli. *Calep* 957b.

sadzel w czym (2): thákież koźia krew z mąką ładzele w Ogonicy iáko y w Dymionach goi. *SienLek* 119v, 118v.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy części ciała [w tym: sadzel + przymiotnik (7), przymiotnik + sadzel (3)] (10): (*marg*) Ná ładzel vłtny. (–) Ná ładzel vłtny iáki kolwiek/ tłuczony korzeń łłazowy z miodem przykłáday *SienLek* 75; Ale gdy ładzel iáki ná łonie wyniknie/ trzy iednę łztuczķę ołowu, ná drugiey winem lekkim pokrapiáiac/ one co łye vtrze zbieray [...] roftworz łokiem podroźnikowym [...] á tym ładzele łonowe y teź inne w łiedzeniu dobrze máż *SienLek* 118v; Teź iest ktemu dobre máłło niełolone gdy ie z gęłim łáđłem zmiełza/ á z rožány m oleiem y tym pomázuie/ leczy ładzele ogoniczne. *SienLek* 119v; Sadzele golennć leczy łubryká/ to iest glinká ktorą ciełse álbo łtolarze piłzá ná drzewie *SienLek* 121, 120v, 121 *žp*, 161v, S[ss]2v, S[ss]3.

W połączeniach szeregowych (4): á tak vcziń łtego małć/ ktora iest bárzo dobra ná włzelkie twardołci iáko ná wrzedzienice y ná ładzele y ná guzy *FalZioł* I 19b, I 68d; Máśc goiáca ná włzelákie otwory/ rány álbo ładzele: Weźmi [...] *SienLek* 161v; Loná męłkićo niedołtátki leczyć/ iáko kiłć/ puchlinę y ładzele *SienLek* S[ss]3.

W charakterystycznych połączeniach: sadzel główny, golenny (4), jadowity (2), koński, łonowy, maciczny, ogoniczny, twardy, ustny (2), wewnętrzny, zapługawiony, zatwardziały (2), zewnętrzny, zły (6); sadzel trędu; sadzel na goleni(ach) (2), na łonie, na męskim członku (2), na szyi; sadzel w ogonicy; sadzel goić (2), leczyć (6), mazać, okładać, posypować, suszyć, zapługawić; na sadzel przykładać (przyłożyć) (4); sadzela gojenie (2).

Wyrażenia: »sadzel bolący« (3): Też nafenie makowe [...] [tłuczone z olejkiem różanym/ przyłoż tego na ładzel bolący a zapalony/ boleć v mierz *FalZioł* I 103d, ꝥꝥ3a, I 102b.

»ciekące sadzele« [szyk 3:2] (5): Ale ná ciekące ładzele/ warz w Winie albo w ocie łoy cielőcy/ fżpik z kości cielőcych/ a tym ie pomázuy. *SienLek* 128v; korzeń lubfzczkowy w Winie warz a thą iuchą wymyway/ toć mocnie ciekące ładzele fufzy y goi. *SienLek* 128v, 128 [2 r.], 128v marg.

»sadzel czczy, dziurawy (a. [dziurkowaty])« [szyk 6:5] (10:1): Ale ładzele dziurawé które łáćinnicy/ fištułę [!]/ zową/ niemogą ich Polacy włáfniey zwác/ iedno wrzody albo ładzele czczé *SienLek* 126v; W ładzél czczy knot ták v dźiálay: Vtłucz piołynu świeżého [...] *SienLek* 127, 126v [3 r.], 127, 127v [3 r.], T[tt], T[tt]2v; [*UrządowHerb* 291a (*Linde*), 293b].

»sadzel drżenisty [= zawierający w sobie twardą część ropnia]« (2): Sadzele czczé y drżeniťé/ fżukay Wrzody. *SienLek* T[tt], T[tt]2v.

»sadzel gnijący« (1): Na wrzody/ albo ładzele iakie kolwiek gniiacze [!] Wezmi hałunu dwa łoty [...] *FalZioł* V 101.

[»wrzedliwe sadzele«: (marg) Sadzelom. (-) Tóž naśienié [ziela spondylion]/ nátlukwfy go z Rutą/ przykładać ná wrzedliwe ładzele które po cieie fie fżérzą. *UrządowHerb* 293a.]

»sadzel zapalony, gorący, ognisty; sadzela zapalenie, ogień« [w tym: zapalony a ognisty (1), ogień albo zapalenie (1)] [szyk 5:2] (4:2:1;1:1): Sadzel zapalony a bolący: leczy. *FalZioł* ꝥꝥ3a; Też na gorące ładzele Płinki tłuczone z ocztem/ przylož ná ładzel zapalony a ogniťy/ pomocz v znałz. *FalZioł* I 123a, I 12a, 102b, 103d; Ogień albo zápalenié ładzela chłodzić *SienLek* S[ss]3v; [Sok též z tego źiela [psinek] bárzo pomaga przeciw piekielné^{mv} ogniu/ a to roztárwfy z Bleywáfem/ [...] tymże obyczáiem ná káždé ładzele zápaloné *UrządowHerb* 291a].

Szeregi: »bolączka i szadzel« (1): y thež rumien iefth dobry na bolączki y na ładzele *FalZioł* I [26]b.

[»fistula albo sadzel«: Fištuły albo ładzele dziurkowáté/ które bywáią w káćikach v oká/ zową *Egilopas*, tedy tákież [z psinki] czyniac plaťrzyk goią. *UrządowHerb* 291a (*Linde*).

»krosta albo sadzel«: Przeciw kroftam albo ładzelom dziurkowátym/ zową fištułam/ rozczki z korzonków [ziela spondylion] przykłádáiąc rozfżérzáią. *UrządowHerb* 293b.]

»sadzel albo ((także) i) rana« [szyk 5:5] (10): Małc na prędkie gojenie ran albo ładzelow. Wezmi [...] *FalZioł* V 108, I 156a; Ale gdy ná nim [na łonie] ładzele albo rány iakie fą/ fuche záięcze płucá/ zetrzeć/ a onym prochem záfypowác/ goi. *SienLek* 118; a gdy widźifz zápalenié około rány albo ładzelá/ tedy ná cienką chuťkę rozmáz [tyzanny]/ a tám gdzie pała około rány przykłáday. *SienLek* 163, 128 [2 r.], 161v [3 r.], 185v. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»wrzod albo sadzel« [szyk 4:2] (6): *FalZioł* V 101; Ale iefťliby czczy wrzód albo ładzel ná miełtcu był/ gdzieby knot niemógł być wpráwiony/ tédy táką máśc vczyn: [...] *SienLek* 127; Ná złé iádowité

śadzele álbo wrzody/ náfyǵ háłunu w Wino paloné/ áż ſye rozeydźié/ á tym go dwa kroć przez dzień pomázuy. *SienLek* 128, 126v, 128 marg, T[tt]2v. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.: wrzedzienica*].

*Jako ostatni człon we współrzędnym połączeniu dwuczłonowym: »... i inne sadzele« (1): O łonowych niedośtátkoch/ ták niewieścich iáko y męłkich: iáko Kiłá/ y inne śadzele: tákież y lędźwi czym leczyć *SienLek* 115.*

Synonimy: bolączka, dymienica, fistuła, krosta, ociekлина, ociekłość, pryszcz, wrzedzienica, wrzod.

JR, (LW, MC, MN)